

Média, iluze, realita

Kateřina Dytrtová

Anotace: *Text se zabývá postavením médií v soudobé společnosti. Zkoumá jejich účinky a vztahuje je k tvorbě významu. Analyzuje projekt skupiny Pode Bal jako materiál pro tvorbu různých verzí světa. Zabývá se možnými způsoby ukládání významu do výtvarné formy, jeho odlišným interpretováním jiným vnímatelem a dalšími posuny ve významu danými proměnlivým kontextem a strukturou jiného média.*

Tento text je členěn do tří částí. V úvodu se pokusíme představit problematičnost sledovaného tématu formou zpochybňujících otázek. Druhá část přinese příklad z vizuálního prostředí, nad kterým se zamyslíme z hlediska edukativní využitelnosti, kde nás bude zajímat, jak je analyzován a nově utvářen význam, a ve třetí části se pokusíme představit teze prohlubující naši znalost chování médií a možnou odpověď na otázky první části.

Úvod, různé interpretace chování médií

Prověřování a promýšlení toho, co média ovlivňují v našem světě a tedy i v edukativní oblasti, přináší velké množství kontrastních interpretací. Na úvod svého textu bych ráda některé uvedla, abychom posoudili míru potřeby problém médií zkoumat. Pokusíme se na každý názor zeptat protiotázkou.

Smrt reality, již předchází agónie reality je podle Baudrillarda¹ způsobena tím, že znakové systémy provádějí dokonalou simulaci reality. V soudobé společnosti přestávají hrát důležitou roli věci a na jejich místo nastupují znaky, simulakry. Můžeme se však zeptat: iluzi lidí dříve nekonstruovali a neprověřovali? Je to to samé?

Dnes se nedá myslet realita bez virtuality. Teorie her je nejnázornějším příkladem prolínání virtuálního a reálného. Možná to je však obecná charakteristika her. Nevstupovalo se hrami do nereálného a zvláštního prostředí odjakživa?

Tradiční představa reality se opírala o možnost ověřit si pravdy o realitě,

¹ Jean Baudrillard, *Dokonalý zločin*, Olomouc 2001.

o bezprostřední zkušenosti v přirozeném světě a realita byla stále testována. A nebylo to tak, že vždy lidská mysl konstruovala takové verze světa, že nebylo možné je ověřit? Ač realita samozřejmě testována vždy byla?

Redukce komplexity vytvářením komunikačních systémů, systémů informací, vytváří simulovaný obraz reality.² Systémy jsou prolunuty reálným a virtuálním. V procesech vývoje, strukturálních změn neexistuje jedna jediná správná možnost jak dále pokračovat. Vždy je přítomna celá řada možností, komplexita a virtualita, které se nevyvoňují nutně, ale náhodně a čím jsou systémy složitější, tím jsou náhody, nahodilosti, kontingence častější. Překonání úzkosti vyžaduje důsledné soustředění na řešení problémů, před které je současná společnost postavena. Žijeme ve světě stále nově se tvořící skutečnosti.³ A my po představení jména vybraného autora, z jehož tezí jsme volně vybírali některé často promyšlené teze, můžeme naposledy vznést podobnou myšlenku: a nebylo to tak vždycky? Vždyť člověk není schopen vnímat svět v nějaké „objektivitě“ nikdy. Není to tak, že naše mysl vždy redukuje „svět“ a vytváří systémy pro pochopení a myšlení světa a média pouze ukazují ten samý proces?

Tedy stručný úvod se pokusil pokud možno zproblematizovat některé často uvažované charakteristiky světa médií s odkazy do minulosti dějin lidského ducha. Nechme si uvažování otevřené pro další text, kde bych ráda představila kauzu z běžného prostředí vizuálních oborů, která by se mohla proto stát výchozí situací pro edukativní záměr nebo pro jakoukoliv analýzu obsahu níže uvedeného výstavního projektu. Uvedeme pouze stručná data a výběr polemik z tisku. Tento projekt a jeho odlišné interpretace byly vybrány, protože je příkladem smíchaných informací daných manipulativní selekcí médií a různými vstupy a interpretacemi odlišných vnímatelů. Dobře ilustruje mnohoznačnou realitu, kterou média přetváří, kterou lidé běžně zapracovávají a umělecké skupiny komentují, aby byly dále komentovány a analyzovány, jak postprodukční prostředí⁴ rychlých a snadno dostupných médií umožňuje. Tato situace smíchaných hledisek a prolunutých procesů není nová, interdisciplinární přesahy byly koncepty celých kulturních epoch (baroko) a pohled do forem a mechanismů „druhé disciplíny“⁵, tedy vztaho-

² Jiří Bystřický – Ivan Mucha, *Simulace, systémy a kontingence*, Praha 2002.

³ Niklas Luhmann, *Láska jako vášeň*, Praha 2002

⁴ Nicolas Bourriaud, *Postprodukce*, Praha 2004.

⁵ Slávka Kopčáková, Recepce hudby u vyšokoškolákov a jej projekcia do iných druhov umení v procese pedagogickej interpretácie hudby, in: *Kultúra – Umenie – Vzdělávanie*, Banská Bystrica 2009, s. 99–110.

vé soustavy generující významy v jiném médiu, je častý jev nejen v soudobé společnosti ale zakládá všechny nejprve pomezí a postupně specializované obory.

Ta samá data budeme číst několikrát jinak, vždy v jiné interpretaci, abychom si uvědomili jejich významnou proměnu a tím důležitou věc. Svět není přístupný v plném rozsahu, pouze „nějak“ se nám dává. To, co pozorujeme, jsou především formy a struktury naší mysli.⁶ Média vytváří další prostředí, ve kterém mysl „nějak funguje“ a tento obraz dále zpracováváme. Svět se nám dává pouze v nespočetném počtu verzí⁴, které vytvořili rozliční vnímatelé. Jedná se o rozličné selekce, různě vědomé mediální manipulace a my si jejich odlišnost můžeme uvědomit dobře na následujícím příkladu.

Příklad smíchaného mediálního manipulovaného prostředí

Jedná se o projekt skupiny Pode Bal z let 2010–2011 „Bohdanka bude o Vánocích bez tatínka“. (Základ skupiny tvoří trojice Michal Šiml, Antonín Kopp a Petr Motyčka, k nimž se volně přidávají členové sympatizující s jejich programem. Představení projektu proběhlo 25. 11. 2010 – 2. 1. 2011 a byl připraven pro Dům umění České Budějovice / Galerii současného umění). V prostoru galerie byly umístěny na stěnách nápisy s titulky z deníku Blesk, např. „Bohdanka bude o Vánocích bez tatínka“, „Umíral ve spánku“, „On zemřel, ona má nádor“. Celkem bylo na výstavě 41 těchto nadpisů, čili byla vystavena redaktoři vybraná a tím nově konstruovaná realita, jak ji nabízí oblíbený časopis Blesk. Umístěno bylo i počítadlo, které oznamovalo počet úmrtí v Česku během výstavy, dále několik pytlů se 120 páry bot (průměrný počet obuvi, kterou spotřebuje člověk za svůj život). Výstava byla doplněna také vyvěšeným černým praporem na galerii.

Jako název výstavy byla skupinou vybrána věta citovaná z tisku, který informoval o tragickém příběhu „Alkohol a jedna rána pěstí – jednomu přinesla smrt, druhému životní škraloup“. Shrnuje informace kolem tragické smrti zedníka, který zemřel po vyprovokovaném incidentu na následky krvácení do mozku ráno, již v péči své družky, která teď možná bude čelit obvinění, že nezajistila včas lékařské ošetření. Závěr textu, kde je obsažena věta použitá skupinou Pode Bal: „Zatímco se lidé dohadují, jak se tragédie vůbec semlela, Radek Zelinka byl v Brně zpopelněn. Bez svých blízkých a bez

⁶ Ernst Cassirer, *Filozofie symbolických forem I*. Jazyk, Praha 1996.

rozloučení. Ani družka, ani matka nemají na pohřeb peníze. Bohdanka bude na Vánoce bez tatínka.“

Sledujme další cesty médií a vyvolaných otázek, které doprovázejí tento projekt. Vybíráme z tisku: Regionální mutace, Mladá fronta DNES – jižní Čechy: „Dům umění budí emoce kvůli výkupu uren. Výstavu skupiny Pode Bal v Galerii současného umění v Budějovicích doprovází kontroverzní inzerát o výkupu uren s popelem zesnulých za 500 korun. Kurátora galerie i budějovického primátora těší, že se o Domu umění mluví.“ Inzerát skupiny zněl: „Za prvních 10 uren s popelem zesnulého nabízíme 500 Kč.“ Neobvyklý inzerát vzbudil v Českých Budějovicích nebývalý rozruch. Expozici s názvem „Bohdanka bude o Vánocích bez tatínka“ tvůrci doplnili uměleckou performancí – oznámením v tisku, že tomu, kdo přinese do Domu umění na hlavním budějovickém náměstí urnu s popelem a prokáže se úmrtním listem a občanským průkazem, zaplatí 500 korun. Urnu nikdo nepřinesl, ale probíhaly polemiky v médiích: „Přijde mi, že je to jen snaha pana kurátora se zviditelnit. Tváří se světově, ale zajímá sotva několik lidí a některé pražské kritiky,“ napsal 56letý učitel z Českých Budějovic. Zároveň dodal, že výkup uren ho nijak nepohoršil. „Jestli někoho ano, tak je to spíš tím, že to bral moc doslova. Na druhou stranu mě to ani nepřiměje k návštěvě galerie“.⁷

Tutéž situaci komentuje v tisku Radek Wohlmuth. Recenze s názvem „Pode Bal tiše medituje o smrti, média hysterii“. Text: „Ta výstava skvěle zapadá do koncepce, kterou kurátor Michal Škoda nastavil. Každý, kdo ji viděl na vlastní oči, se musí divit hyenistickému obrazu, který o ní vytvořila média. Je totiž střídma, spoře uspořádaná, v podstatě meditativní. Ano, týká se smrti, ale jejím tématem je spíš čas, ukončenost, etika. A také to, jak jedinou událost v našem životě a světě, která pro nás opravdu platí – jak to pojmenoval Maurice Maeterlinck, dokážou ‚pohřbít‘ bulvární média nebo komerční film. ‚Probuď tátu, prosila dcerka. V porodnici uhořela čtyři miminka. Před smrtí si přál dítě. On umřel, ona má nádor. Muž vykrvácel ze stěv. Simoninu rakev zasypali plyšáky.‘ To je jen pár z jednačtyřiceti titulků, které se potulují – černé na bílém – po zdech galerie a v minulosti pomáhaly prodat nejčtenější český deník dneška. Kromě nich pomalu a neúprosně naskakuje na displeji statisticky vygenerovaný počet lidí, kteří umřou během výstavy. Neutrální

⁷ <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/108141-pode-bal-vykupuje-urny-nejlepe-s-popelem/>; http://www.o-br.cz/zapisnik/mf_vcera/vykup_uren_v_dome_umeni. Vyhlédáno 11. 2. 2012.

šedé předměty – křeslo, obraz, tranzistorák, kýbl a mop – zase představují jakési zhmotnění ideje, která se přes svou spotřební životnost dostala zpátky do modelového stavu. Sto dvacet párů bot v devíti pytlích na brambory prý „odnosí“ člověk za svůj život. Drobná neustále se opakující sekvence umírání ze Star Wars ve velkém detailu. To je pravý obraz výstavy skupiny Pode Bal. Materiálem, ze kterého je vytvořena, je statistika, modelem stála dneškem zmutovaná představa o realitě a smrti. To, že Pode Bal vidí věci správně, dokazují titulky, kterými média články o jejich výstavě uvádějí. Mohly by se rovnou psát do galerie vedle těch, co tam už jsou. Mimochodem, jak mi řekl jeden ze členů skupiny Petr Motyčka – je to prý zatím jediný z jejich projektů, o kterém referoval Blesk. To také o něčem svědčí. Jestli počítat jen tohle dokonalé zacyklení za výsledek výstavy, stálo to za to. Nic víc skupině Pode Bal nemohlo dát za pravdu.“⁸

Média spoluvytváří s lidskými mozky, které se s „nějakou“ pragmací do nich otiskují, další verze světa, které sytí i svými strukturami. Příklad uvedl snahu o čistě informativní sdělení a několik různě zabarvených zpráv, které zviditelňovaly přesvědčení, vzdělání, kalkul a hodnotové systémy svých mluvčích. Vždy, i u strohému popisu akce se jednalo o výběr ze složité situace, vždy se jedná o novou transformaci, kde poslední příklad recenze můžeme považovat za poučenou interpretaci. Tento stav věci nelze změnit, nepůjde zakázat ani znechutit „Blesku“ (jeho redaktorům) jejich hyenismus, který je živí. Nepůjde omezit jeho dosažnost, protože lidé určité sociální vrstvy právě takto upravené informace vyhledávají pro jejich expresivní nasycenost a snadnost přijetí. Ale je možné porozumět akceleraci, vlivu i postupům takto upravených informací, kalkulu a pragmacii jejich výběru.

Projekt Pode Balu právě na tento jev upřel pozornost a instalací tohoto jevu, jeho dotvořením o další souvislosti vytvořil možnost uvidět toto chování v určitém rámci (boty, počítaadlo, objekty, pouze nápisy) a domyslet tak jeho důsledky. Prožít ho v „jiném“, tedy ve „svém“ čase a ve svém světě, ve své mysli, tedy si ho přivlastnit a domyslet. Ale jak jsme si všimli, pro některé vnímatele projektu zejména doprovodná akce, která byla metaforou, posunem pro změnu náhledu lidí na „práci s ostatky“ jejich blízkých, zůstala nepřístupná. Z akce ji uměl vyloupnout a „přepsat“ recenzent, který umí metafory, posuny a další strategie vizuálních oborů rozklíčovat a „přeložit“,

⁸ <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/108141-pode-bal-vykupuje-urny-nejlepe-s-popelem/>; http://www.o-br.cz/zapisnik/mf_vcera/vykup_uren_v_dome_umeni. Vyhlédáno 11. 2. 2012.

čili interpretovat, ale tím opět posunout, protože interpretace vždy přidá, pozmění původní sdělení o rozvrh toho, kdo ji vytvořil.

Myslím, že rozbořem právě takových projektů, které upřely pozornost na běžný, ale nedomyšlený a neodtajněný způsob přenosu, dotvořily ho o výkladový dostatečně mnohoznačný a ve výběru přesný rámec, by mohla výuka předmětu výtvarná výchova vychovávat studenty a žáky, aby byli znalí postupů těchto novodobých prostředků. Aby domysleli, že neexistuje výpověď, která není interpretací, že neexistuje tvorba, která by nebyla výběrem a posunem, že přenos informace „čistě“ prostě neexistuje. Že svět nám není přístupný v plném rozsahu, že vždy se pohybujeme jen „v úhlech pohledu“, v mozaice aktuálního kontextu, v průtokovém a neuchopitelném kontinuu a už následující vteřina může přinést zvrát nebo pochopení daný novým změněným kontextem.⁹

Tedy navrhuji výuku zabarvit o analýzu a sledování těchto jevů, což se týká všech médií, i těch tradičních. Barvy nejen vyplňují poznatelné objekty, ale také barví a stékají, stárnou a vrství se, to není bezobsažný jev. Je to „chování“ a nese význam. Čas probíhá a spolu s prostorem naší mysli vytváří stále nové a nové kontexty pro „světa-tvorbu“.¹⁰ Vše jsou pouze procesy a okamžiky malých pochopení, které v situacích uměle zastavují (pouze v naší mysli) průtok světa, který o našich malých „uvědoměních si“ vůbec nic „neví“. Tato malá vítězství se neustále zapracovávají, zanořují, vystávají, mění a vytváří síť vztahů v naší mysli (nikde jinde) a to je jediné dočasně pevné, co je nám myslitelné a přístupné. Proměnlivá síť vztahů jistě kvality jako stálost, která se mění. Toto by mohli naši žáci pochopit na sledovaném tématu, aby si zvykli aparát přenosu a selekci, která stojí v pozadí, dekodovat. Takto by mohly vypadat i seminární práce: sledování pohybu informace v rozličných kódech médií, v rozličných sémiotických vazbách, jak je pro naši realitu naprosto normální a běžné.

Na mechanismy fungování obecně není upírána pozornost, vždy ji na sebe upoutá sdělení, ale kontext a kotext, pragmacie mluvčího, transformace médiem (je srovnatelné, jestli barvou nebo počítačem) nebývá laikem připočtena k významu díla.¹¹ Pak výše uvedený projekt nemusí být v očích

⁹ Maurice Merleau – Ponty, *Svět vnímání*, Praha 2008.

¹⁰ Nelson Goodman, *Způsoby světutvorby*, Bratislava 1996. – Nelson Goodman, *Jazyky umění. Nástin teorie symbolů*, Praha 2007.

¹¹ Kateřina Dyrťová – Jindřich Lukavský – Jan Slavík, Vidět, tvořit a vědět, aneb jak se dělá význam ve výtvarné výchově. O komunikačním zprostředkování vzdělávacího obsahu, in: *Výtvarná výchova XLIX*, 2009, č. 1, s. 11–17.

veřejnosti ani dostatečně nosný a obsažný, ani nebývá považován za umění. Ale všimněme si, že splňuje jak hermeneutickou identitu, tak se dotýká existenciálních témat. Je poměrně syntakticky i sémanticky hustý, rozhodně je výrazem a rozehrává hru poměrně zajímavého významu. Je inovativní ve způsobu uchopení tématu. Má vliv na další vývoj své výrazové soustavy a samo na ni reaguje, plní současně několik integrovaných a vzájemně interagujících funkcí.¹² Také je symbolem, jak prokázala interpretace poučeného recenzenta. Jenže to je způsob posouzení, který ve školách, ale i v odborných kruzích jako způsob argumentace často chybí.

A z těchto důvodů bych ráda v poslední, třetí části svého textu upřela pozornost na tu stránku médií, která může „nechat vidět“ analogicky jistý typ fungování lidské mysli a svým způsobem odpoví na otázky, které představily téma v úvodu textu.

Mysl a média

Lidská mysl i média vytvářejí sítě vztahů, které jsou propojené a vytvářejí strukturu, která se otiskuje do informací, které přetváří, transformuje, nově seskupuje a vždy vybírá. Pokud je struktura tematicky a funkčně ucelená, můžeme ji pokládat za určitou verzi světa. Každá taková verze člověku dává vždy jen některý aspekt nebo nástin skutečnosti, nikdy ne její úplný obraz. Svět, jak se lidem dává, jak může vůbec být myšlen, tedy existuje pouze v soustavě dílčích verzí. Ty se ve své různosti mohou vzájemně doplňovat, ale také si mohou konkurovat, a proto musíme prověřovat jejich správnost.¹³

Soustředíme se nyní na znaky onoho zvláštního prostředí, ve kterém struktura naší mysli interaguje s okolím a označíme ho pracovním jako „sjednocující rozhraní“ mezi odlišnými či nekoherentními soustavami. Projevem tohoto rozhraní jsou aktivní interakce a cílem je nalézt takovou míru shod, popřípadě rozšíření vlastní soustavy, aby mohlo docházet k převodu dat, k jejich sdílení a interferenci. Tento pohled, kdy přemýšlíme o rozšíření toho, co zatím myslíme a jak to činíme, umožňuje oddělovat obsahy myšlení od myšlení samého do té míry, aby zůstávala k dispozici jak „evidence rozdílu, tak i oddělení obou strategií vědomí: to znamená vědět, co víme, když

¹² Jan Slavík, *Umění zážitku, zážitek umění I*, Praha 2001.

¹³ <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/108141-pode-bal-vykupuje-urny-nejlepe-s-popelem/>; http://www.o-br.cz/zapisnik/mf_vcera/vykup_uren_v_dome_umeni. Vyhledáno 11. 2. 2012.

víme, jak to víme a zároveň, vědět, co víme o tom, jak nevíme, co nevíme. Možná to vypadá jako malicherná poznámka, ale v rozdílu obou výše uvedených vět se rozprostírá široký prostor mediality, v němž je k dispozici jen a pouze to, co se nechá učinit jak myšleným, tak i myslitelným¹⁴. Právě tato schopnost myslet i na to, *jak* co mohu pomyslet, má ve své inverzi obsažen důležitý inovativní princip. Snad ho mohu přiblížit ve vysvětlující metafoře: nepoužívám-li pouze plachetnici, ale mám-li také znalosti o tom, *jak* funguje, mohu *ze* znalosti jejího chování (aerodynamiky tvaru, pohybu po hladině) vygenerovat funkci ponorky. Za klíčovou tedy považujeme schopnost znalostmi plachetnice generovat představu ponorek, které se pohybují v prostředí plachetnicím nepřístupném.

Tato schopnost způsobí interaktivní odezvu, která *rozšiřuje* míru sjednocení a převodu, které vytváří prostředí přenosu informací na rozhraní dvou odlišných soustav a struktur. Víme-li, jak myslet to, co je nám nepřístupné, „aktivujeme odezvu v síti interakcí na straně zprostředkování tohoto doposud prázdného pole a ona odezva je již odpovědí, se kterou lze dále pracovat. Napíná totiž horizont myšleného k hranicím, které teprve budeme muset myslet, aniž bychom ovšem věděli, že tím, čím je myslíme, je právě ona odpověď na „otevření“ nového spojení. Ale už jenom touto první aktivací jsme otevřeli další linii posunu v interaktivním poli datových toků, které se pohybují bez ohledu na to, zda-li něco myslíme či nikoliv. Možnost nového spojení je současně možností utváření nové hranice dosahu, k němuž lze myšlení vést (...) Nabízí se nám tím oblast reálného, která se teprve bude muset stát skutečností, abychom jí mohli poté definovat jako ohraničení vlastního myšlení“¹⁵.

Zmíněná studie sledováním chování médií analoguje k chování lidské mysli, používá pojem mediality, kterou chápe jako „rozdíly na interface odlišných řádů“ a lidskou mysl chápe jako „další model otevřeného rozhraní“. Za významné z těchto myšlenek považují zejména poznávání vlastních mechanismů rozšíření hranic mysli. Proto byl vybrán příklad projektu, který zaměřuje pozornost na způsob použití informací a tím je staví do pole naší pozornosti. Nejsou vystaveny informace, ale způsob přenosu.

Ve svém textu jsem se pokusila tyto informace spojit s konceptem „světa tvorby“, protože si myslím, že v úvodu položené teze a otázky mohou mít v tomto konceptu odpověď. Realita nikdy nebyla přístupná, představa

¹⁴ Jiří Bystřický – Ivan Mucha, *K filosofii médií*, Praha 2007, s. 8.

¹⁵ Jiří Bystřický – Ivan Mucha, *K filosofii médií*, Praha 2007, s. 9.

„reálného světa“ u přírodních národů, představa Boha v monoteistických náboženstvích otevírá téma, co je vlastně virtualita, co je realita a co je iluze právě tak, jako svět médií. Iluze i virtualita jsou druhy přenosu, o kterých to, že jsou „přenosem“, víme. Ale i realita sama je do naší mysli také „nějak přenášena“. Jedná se stále o ověřované, prožívané a možné verze uchopení neproniknutelné reality, ke kterým se přidala další rozhraní nabízená médií.

SUMMARY

Kateřina Dytrtová

Media, illusion, reality

The paper is concerned with the position of media in contemporary society. It investigates their impact and relates them to significant works of art. It analyses a project of the Poda Bal group as material for creation of diverse versions of the world. The paper is concerned with the possible methods of placing significance into artistic forms, their divergent interpretation in the other perceiver, and other shifts in the meaning of the given transformational context and structure of other media.